

ЧАСТИНА ПЕРША

ТАЄМНИЙ АГЕНТ

1. ВИКЛИКАЄ КРЕМЛЬ

Микита Хрущов, вайлуватий, але дивовижно енергійний майбутній керівник Радянського Союзу, якраз виступав перед викладачами і студентами львівських вишів, коли на трибуну передали записку з проханням негайно зателефонувати до Москви. На календарі було 1 грудня 1949 року.

Львів був на особливому рахунку у Москві. До Другої світової війни місто належало Польщі, але 1939-го після пакту Молотова—Ріббентропа увійшло до складу СРСР. Радянсько-німецька дружба протривала недовго — вже в червні 1941-го Західну Україну окупували німці, але в липні 1944-го радянська влада повернулася. Відтоді вона активно утверджувалася в регіоні й переконувала місцеве населення прийняти переваги соціалізму, що було непросто, адже українці продовжували боротьбу за власну державу. За кілька тижнів до виступу Хрущова українське націоналістичне підпілля ліквідувало письменника-комуніста Ярослава Галана, чільного пропагандиста нового режиму. Хрущов поставив справу на особистий контроль і приїхав у Львів ознайомитися з ходом слідства. Один із убивць виявився студентом, і Хрущов вирішив виступити перед освітянами і партактивом з доповіддю про небезпеки націоналізму.

Прохання подзвонити в Москву заскочило Хрущова зненацька. Він закінчив промову, закликав студентів

рішуче боротися з націоналізмом і антирадянським підпіллям, вийшов із зали і зателефонував у Москву. Хрущова з'єднали Георгієм Маленковим, підручним Сталіна, який відповідав у ЦК за кадрову політику. Маленков велів йому повертатися в Москву.

— Наскільки терміново? — спитав Хрущов.

— Як тільки зможеш. Прилітай завтра, — відповів Маленков².

Хрущов гадав, який же сюрприз чекає на нього цього разу. Три роки тому Сталін начебто у покарання за те, що Хрущов просив у Москви допомоги під час голоду 1946—1947 років, перевів його з посади першого секретаря ЦК компартії України на менш впливову посаду голови Ради міністрів УРСР. Про те, щоб допомогти голодним людям, зменшивши план хлібозаготівель, і мови не було. Прохання Хрущова Сталіна драгували, і він замінив його на Лазаря Кагановича, одного з організаторів голоду 1932—1933 років, від якого в Україні померло до 4 мільйонів осіб. Хрущов зрозумів лінію партію, повернувся у стрій і без жалю вичавлював із виснаженого селянства план хлібозаготівель. Унаслідок повоєнного голоду померло до мільйона людей. У кінці 1947 року Сталін повернув Хрущова на посаду першого секретаря³.

Але чого Сталін хотів цього разу? Невже виклик у Москву пов'язаний з убивством Галана і неспроможністю Хрущова придушити українське підпілля? Українських партизан зазвичай називали «бандерівцями» — за іменем Степана Бандери провідника найрадикальнішого крила Організації українських націоналістів. Судячи зі спогадів Хрущова, він уперше почув про Бандеру

1939 року, коли Західна Україна увійшла до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки, якою він керував. Бандера відбував позиттєве ув'язнення за участь у вбивстві міністра внутрішніх справ Польщі 1934 року. Після нападу Німеччини і СРСР на Польщу йому вдалося вийти на волю і не потрапити до рук чекістів. «Тоді його дії нам імпонували, — згадуватиме Хрущов, — він виступив проти міністра внутрішніх справ у реакційній польській державі. [...] Але ці акції були здійснені групами, які не були друзями Радянського Союзу, а були його противниками, націоналістами, які ненавиділи радянський лад, тож нам слід було це врахувати».

Коли Сталін домовився з Гітлером про розподіл сфер впливу у Східній Європі і забрав собі Західну Україну і Західну Білорусію, а потім прибалтійські країни, Буковину і Бессарабію, у старому керівництві ОУН стався розкол, і фракція Бандери зробила ставку на Німеччину. Сподівання бандерівців на швидкоплинну німецько-радянську війну здійснилися з неймовірною швидкістю. 22 червня 1941 року німецька армія перейшла радянський кордон і почала стрімкий наступ на схід — Червона армія відступила із Західної України. 30 червня 1941 року, через тиждень після нападу німців на колишніх союзників, бандерівці проголосили незалежну українську державу.

Однак незалежна Україна в плани німців не входила: вони прагнули здобути «життєвий простір» — звільнити цю територію від місцевого населення для німецьких колоністів. Гестапо заарештувало провід бандерівської фракції й вимагало відкликати декларацію. Бандера від-

мовився й більшу частину війни провів у німецькому концтаборі Заксенгаузен. Два його брати загинули в Освенцимі. «...Коли Бандера побачив, що німці і не думають виконувати обіцянку створити незалежну Україну, він повернув свої загони проти них, — згадував Хрущов, — але при цьому не перестав ненавидіти Радянський Союз. Під кінець війни він воював і проти нас, і проти німців»⁴.

Після звільнення із Заксенгаузена Бандера втік до Австрії. Збройну боротьбу очолювали інші люди, які іноді жодною мірою не стосувалися далекого лідера, але ім'я Бандери лишилося символом підпілля. Хрущов згадував: «Пізніше ми стикнулися з Бандерою, і він завдав нам дуже багато неприємностей. Ми втратили тисячі людей уже після війни, коли розгорнулася запекла збройна боротьба українських націоналістів проти радянської влади». Станом на 1944 рік, коли Бандера сидів у таборі, українські націоналісти мали стотисячну Українську повстанську армію, але радянська влада продовжувала називати цих вояків бандерівцями. І добрі, і неприглядні сторони руху опору асоціювалися з Бандерою — і самопожертва молодих людей в ім'я незалежної України, і етнічні чистки поляків у Західній Україні, і участь окремих осіб у Голокості, і жорстокі вбивства радянських колаборантів, як-от Ярослава Галана⁵.

Радянська влада кинула на боротьбу з повстанцями десятки тисяч солдат регулярної армії, спеціальні загони НКВД і місцеву міліцію. За офіційними повідомленнями, у 1944—1946 роках було вбито понад 100 000 «бандитів», близько 250 000 осіб заарештовано. Із За-

хідної України до Сибіру і Казахстану депортували кількасот тисяч людей. Командування Української повстанської армії, яка зменшилася до 5000 бійців, переключилося на тактику дрібних нападів на радянські установи й військові застави та індивідуальний терор проти представників влади і місцевих «колаборантів». Повстанці розуміли, що у відкритому бою шансів немає. Вони хотіли вижити й сподівалися, що незалежна українська держава виникне в ході нової світової війни, цього разу між Сполученими Штатами і Радянським Союзом.

Поступово операції проти повстанців і терор проти місцевого населення давали результат. Станом на 1948 рік рух опору ослаб настільки, що радянська влада взялася до колективізації сільського господарства — це був головний елемент соціалістичних перетворень. Радянська агентура проникала в повстанські загони і прагнула вийти на канали зв'язку між місцевими боївками й націоналістичною еміграцією в Мюнхені, столиці американської окупаційної зони. Однак радянські спецслужби досі не могли ні дотягнутися до командування УПА, ні запобігти убивствам прихильників режиму, як-от Ярослава Галана⁶.

Хрущов був знайомий з Галаном особисто. У 1946 році Галан працював кореспондентом від української преси на Нюрнберзькому трибуналі і вимагав видати Степана Бандеру з американської окупаційної зони. Повернувшись додому, він писав полум'яні памфлети проти українських націоналістів. Галан також нападав на Українську греко-католицьку церкву. Радянська влада заарештувала була її ієрархів, а священни-

ків змусили перейти в юрисдикцію Російської православної церкви — все це було елементом боротьби з іноземними політичними, релігійними й культурними впливами на підрадянських територіях. Чимало вірян греко-католиків пішло в підпілля. Нападки Галана на церкву не лишилися не поміченими у Ватикані — у липні 1949 року папа Пій XII відлучив його від церкви. Галан відповів новим памфлетом, написавши «Я плюю на папу». Можливо, саме цим він і підписав собі смертний вирок: повстанці зазвичай були греко-католиками і не схильні були терпіти наруги над переслідуваною церквою⁷.

Про смерть Галана негайно доповіли Хрущову, він зі свого боку проінформував про львівські події Сталіна. Старому диктатору, який жив у параноїдальній атмосфері підозр, це явно не сподобалося. З цього вбивства випливав висновок, що через п'ять років після завоювання Західної України, через чотири роки по тому, як над рейхстагом у Берліні замайорів червоний прапор, радянська супердержава не може впоратися з купкою повстанців. І то не десь на далеких окраїнах комуністичного світу, а в європейській частині країни, під самим західним кордоном СРСР. Сталін розпорядився надіслати до України найкращих спеціалістів по боротьбі з підпіллям. Їх поінформували, що товариш Сталін дуже не задоволений роботою органів у Західній Україні, наказали знайти убивць Галана і на корені знищити все, що лишилося від руху опору⁸.

Хрущов розумів, що Кремль пильно стежить за ситуацією в республіці. Ось чому він особисто приїхав у Львів перевірити хід слідства і привіз із собою цілу

команду людей, які мали простежити за роботою місцевих кадрів: міністра внутрішніх справ, секретарів ЦК КП(б)У, навіть першого секретаря ЛКСМУ. Хрущов вимагав від підлеглих зробити Львів твердинею радянської влади. За деякими даними, він був готовий на дуже радикальні заходи, аби лиш позбавити підпілля соціальної бази: відправляти молодих людей працювати і вчитися на Донбас, а то й запровадити в регіоні систему окремих внутрішніх паспортів, що перетворило б Галичину на величезну в'язницю поза сферою радянського законодавства. Хрущов неохоче відмовився від цих планів — надто багато ризиків. Один із радників у цій справі вважав, що подібні заходи тільки підштовхнули б українську молодь йти в ліси до повстанців⁹.

Після дзвінка з Кремля Хрущов відклав усі справи і вилетів до Москви. «Я не знав, у якому статусі повернуся в Україну і чи повернуся взагалі», — згадуватиме він. Поїздка виявилася доленосною: його не заарештували, не винесли догану, а підвищили. Сталін хотів, щоб Хрущов був під рукою в Москві, і призначив його боротися з внутрішніми ворогами у московській міській парторганізації. Генсек вичищав із партії справжніх і уявних прихильників так званої «ленінградської групи» — вона нібито збиралася утворити окрему російську комуністичну партію, що гіпотетично кидало виклик загальносоюзній ВКП(б) і владі Сталіна. Хрущов, давній керівник Української РСР, здавався природним союзником у боротьбі з російським партикуляризмом, який підривав імперію.

У Хрущова відлягло на серці. «Я, звісно, подякував за довіру. Сказав, що охоче приїду в Москву, бо був за-

доволений своєю попередньою роботою у столиці», — згадуватиме він. Хрущов повернувся до України закінчити справи і мав переїхати в Москву перед пишним святкуванням сідмдесятиліття Сталіна 21 грудня 1949 року. На святковому обіді Сталін посадив Хрущова обіч себе, по іншу руку генсека сидів Мао Цзедун.

Так почався шлях Хрущова на вершину радянської ієрархії. Але він ніколи не забув страху від несподіваного виклику в Москву і всіх тих проблем, які створювало йому на посаді першого секретаря республіки українське підпілля й людина, яка уособлювала спротив, — Степан Бандера¹⁰.